

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 342.1

Шевчук О. Ю., доцент кафедри спеціальної техніки та оперативно розшукової діяльності ННІПФПСКМ НАВС, к.ю.н.

Забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності, проблеми та перспективи

У статті вивчено проблеми забезпечення прав людини в діяльності оперативних підрозділів взагалі і конкретно — при проведенні кожної негласної слідчої (розшукової) дії, яка обмежує права громадян.

Ключові слова: права і свободи людини, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне провадження, природні права, суспільство, демократичні процеси, юридична відповідальність, державні гарантії, система забезпечення прав особи в сфері ОРД.

В статье изучены проблемы обеспечения прав человека в деятельности оперативных подразделений в общем и конкретно — при проведении негласного следственного (розыскного) действия, которое ограничивает права граждан.

Ключевые слова: права и свободы человека, оперативно-розыскная деятельность, криминальное производство, природные права, общество, демократические процессы, юридическая ответственность, государственные гарантии, система обеспечения прав лица в сфере ОРД.

In the article the problem of human rights in the activities of the units in general and specifically - during each tacit investigative (detective) an act which restricts the rights of citizens.

Keywords: Human rights and freedoms, operational and investigative activities, criminal proceedings, natural rights, society, democratic processes, legal liability, government guarantees, the system software of individual rights in the field of OSA.

Актуальність теми. Забезпечення прав людини не можливо без постійного розвитку демократичних принципів суспільства, зміцнення правопорядку, посилення охорони конституційних прав і свобод громадян. Визначені закономірності соціально-економічного розвитку суспільства, що є основою побудови демократичної, правової держави, визначають наукову позицію щодо підходу до зазначеної проблеми з використанням новітніх наукових методик та сучасного системного аналізу.

Дослідники такого напрямку науки, як оперативно-розшукова діяльність (надалі - ОРД) частіше звертаються до проблем, які раніше перебували поза їх увагою. При цьому загальною вимогою є системний та прагматичний підхід, що вимагає розглядати досліджувані об'єкти в повній і доцільній сукупності взаємозв'язків і взаємозалежностей з іншими об'єктами реальної дійсності [2, с. 24].

Стан наукового дослідження. Поняття «забезпечення прав людини» досить часто використовується різними науковцями. Так, В.О. Демиденко визначає, що за-

безпечення прав і свобод людини — це діяльність держави, що ставить завдання сприяння щодо реалізації прав і свобод людини шляхом позитивного впливу на формування загальносоціальних гарантій (економічних, політичних, духовно-ідеологічних) і юридичних гарантій, які передбачають охорону і захист прав та свобод людини [4, с. 28].

Науковець О.А. Лукашева зазначає, що права людини — це визначені нормативно структуровані властивості та особливості буття особи, які виражають її свободу, і є невід'ємними та необхідними способами й умовами її життя, її взаємовідносин із суспільством, державою, іншими індивідами [5, с. 3].

Ми погоджуємося з думкою дослідника Мінченко С.І., який зазначив, що права людини мають природну основу і є невід'ємними для кожного індивіда, вони позанаціональні та позатериторіальні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, виступають об'єктом міжнародно-правового регулювання і захисту. У разі ж закріплення прав людини в законодавчих актах конкретної держави вони стають і правами громадянина відповідної держави [6, с. 23-24].

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини (громадянина) — це можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та закріплені у відповідних міжнародних нормативних документах [7, с.45].

Беручи зобов'язання щодо забезпечення і охорони прав і свобод людини, держава має право вимагати від неї такої поведінки, яка відповідає б юридичним нормам, і відповідно встановлює заходи юридичної відповідальності за їх невиконання. Держава, як носій політичної влади, має в своєму розпорядженні спеціальні інститути забезпечення прав людини і виконання нею визначених обов'язків. Одним з таких інститутів є ОРД, оскільки «право» потребує захисту також за допомогою силових методів гарантування [7, с.45].

Розглядаючи ОРД і як науку, завданням якої є приведення оперативно-розшукового законодавства у відповідність з принципами та нормами конституційного права, що стосуються правового статусу особи, слід зазначити, що концепція забезпечення прав людини має бути покладена в основу не тільки ОРД, а і функціонування державного механізму в цьому.

У зв'язку з цим дана обставина обов'язково враховується при визначенні форм та засобів забезпечення прав людини в діяльності оперативних підрозділів взагалі і конкретно — при проведенні кожної негласної слідчої (розшукової) дії, яка обмежує права громадян.

Положення Конституції свідчать, що особа та її права є вищою цінністю, а дотримання та захист прав людини — це обов'язок органів держави, а також і тих, що здійснюють ОРД. Ця вимога у сфері ОРД надзвичайно важлива і має специфічне значення [1].

Специфіка цієї вимоги на думку деяких науковців полягає в тому, що:

- система забезпечення прав особи в сфері ОРД окремими практиками та теоретиками визнається такою, що не відповідає вимогам правової держави;
- стан перманентного реформування дозволяє впроваджувати різний досвід та робити відповідні висновки (КПК України — гл. 21);
- чинні нормативно-правові акти окремих державних органів, що наділені правом здійснювати ОРД, не завжди відповідають вимогам сьогодення і потребують суттєвих змін;
- відсутні відповідні наукові напрацювання та демократичні традиції [6, с.34].

Як ми вже зазначали раніше, найважливіші права і свободи людини, їх гарантії та основні обов'язки передбачаються і закріплюються конституцією, у зв'язку з цим

вони мають назву конституційних прав.

Конституційні права людини [3, с. 72] — це найбільш важливі права, що розкривають природний стан свободи і мають юридичний захист.

Права людини (ст. 22 Конституції України) не можуть бути скасовані та не допускається звуження їх змісту і обсягу, але вони і не є вичерпними, а отже їх кількість може збільшуватися при прийнятті нових законів.

Разом із тим слід зазначити, що життєво важливими правами людини є її природні права, але їм не вистачає визначеності та властивості бути обов'язково реалізованими. Для подолання цих недоліків здійснюється державно-правове і конституційне визначення переліку основних прав і свобод особистості використовуючи власний, а також міжнародний досвід. Зокрема, Білорусь, Литва, Німеччина, Італія, Іспанія, Швейцарія безпосередньо у своїх конституціях закріпили право на життя. Конституція України у ст. 27 також закріплює невід'ємне право кожної людини на життя. На наш погляд ця конституційна норма повинна сприяти підвищенню цінності людського життя та ефективності його захисту державою не тільки в звичайному суспільному житті, а в тому числі і в судовому порядку.

Отже, розвинуті держави Європейського союзу безпосередньо у своїх конституціях закріплюють природні права і свободи людини як вирішальні та вихідні принципи у побудові й функціонуванні всієї державно-правової системи. Тому для сучасної України, яка перебуває на шляху становлення правової держави та громадянського суспільства, закріплення у Конституції наявної кількості прав є навіть необхідним. Саме завдяки цьому діяльність державної влади набуває людського виміру, визнаються автономність людини від держави, її незалежність та індивідуальність. Розширюючи кількість прав, закріплених Основним Законом, держава тим самим бере на себе відповідальність за їх дотримання та створення сприятливих умов для їх реального здійснення [10, с. 126]. Таким чином, конституційні права громадян забезпечуються суспільством і закріплюються Конституцією України за допомогою юридичних, матеріальних, політичних та організаційних гарантій. А відповідно до принципу повної рівноправності конституційні права надано всім громадянам незалежно від їх національності, статі тощо [10, с. 126].

Правова держава, за Конституцією України, повинна забезпечувати повну захищеність людини, у тому числі і від власних неправомірних дій. Конституція України є важливим засобом демократизації відносин між громадянином і державою, що передбачають юридичні гарантії прав людини. Конституція також є правовою основою ефективного використання громадянами судової форми захисту своїх прав.

Демократичний порядок захисту прав людини гарантується Конституцією і законами України, що містять систему нормативно-правових гарантій, але надзвичайно важливу роль в цьому відіграють також організаційні, процесуальні та інші гарантії. Саме Конституція України закріплює значний комплекс гарантій прав людини, які можна умовно поділити на дві групи. Перша група стосується всіх або більшості прав людини — загальні гарантії (політичні, економічні, соціальні, культурні, юридичні та організаційні гарантії). Друга група — це спеціальні гарантії, які стосуються окремих прав людини або їх груп [7, с. 13].

Конституцією України закріплені основні принципи правового статусу особи (пріоритетні конституційно-правові принципи статусу людини): принцип вільності і рівності людей у своїй гідності та правах (ст. 21); принцип невідчужуваності і непопущності прав і свобод людини (ст. 21); принцип невичерпності прав і свобод людини та громадянина (ст. 22); принцип гарантованості і довічності прав і свобод (ст. 22); принцип права на вільний розвиток особистості (ст. 23); принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (ст. 24); принцип права

громадянина на громадянство та його зміни (ст. 25); принцип національного режиму для іноземців і осіб без громадянства (ст. 26) [1].

Традиційними для Конституції і законів України є і інші принципи, до них відносяться: принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56); принцип права на інформацію щодо своїх прав і обов'язків, який означає, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, і що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, але не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57); принцип недопустимості зворотної дії закону, який означає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, і що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58); принцип права на правову допомогу, який означає, зокрема, що кожний є вільним у виборі захисника своїх прав і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59); принцип необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60); принцип недопустимості подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо) за одне й те саме правопорушення (ст. 61); принцип (презумпція) невинуватості особи, який означає, зокрема, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, і що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62); принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63); принцип недопустимості обмеження конституційних прав і свобод, який означає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [1].

Організаційна діяльність державних органів та громадських організацій по забезпеченню вимог правових норм є складовою юридичних гарантій прав людини і спрямована на реалізацію загальних та спеціальних гарантій їх прав. При цьому навіть за наявності добре налагодженої правової системи реалізація прав людини не буде забезпеченою, якщо державні органи, посадові особи та громадські організації не будуть здійснювати відповідні організаційні заходи щодо забезпечення їх прав. Це є загальною умовою реальності прав людини та всієї системи їх гарантій [7, с.49].

Аналогічним є процес розвитку юридичних гарантій реалізації прав людини. У зв'язку з цим актуальною постає проблема узгодженості правових заходів та вдосконалення всіх видів юридичних гарантій охорони прав людини.

Конституція України визначає, що основними організаційними (організаційно-політичними) гарантами прав людини є державні та законодавчі органи влади та держава в цілому. Так, відповідно до ст. 3 Конституції, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає

перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

У процесі реалізації основних прав і свобод людини все частіше виникати конфлікти інтересів: суб'єктів цих прав між собою, держави та суспільства загалом. Стаття 23 Конституції України визначає співвідношення цих інтересів: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [1].

Висновок. Недоторканість основних прав людини, що є одним із принципів відносин громадянина з оперативними підрозділами ОВС, вони повинні бути і є основою оперативно-розшукового статусу особи. В зв'язку з цим статус особи в ОРД базується на конституційному статусі людини, який визначає вихідні положення, основи галузевого оперативно-розшукового статусу. Це положення поширюється на всіх осіб, які здійснюють та беруть участь в оперативно-розшуковій діяльності. Забезпечення захисту основних прав і свобод людини, аналіз їх сутності значною мірою повинен впливати на розвиток оперативно-розшукового законодавства що зумовлює необхідність створення конкретних правових сучасних механізмів захисту прав і свобод громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : (Офіц. текст). Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : [навч. посіб.] / Мін. освіти і науки України. — [2-ге вид., перероб. і допов.]. — К. : А.С.К., 2003. — 383 с. — (Сер. «Нормативні документи та коментарі»)
2. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание, управление / Афанасьев В. Г. — М. : Политиздат, 1981. — 432 с.
3. Годованець В. Ф. Конституційне право України : [конспект лекцій] / Годованець В. Ф. — [2-ге вид., стереотип.]. — К. : МАУП, 2001. — 216 с.
4. Демиденко В. О. Утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина [посіб.] / Демиденко В. О. ; МВС України. НАВС України. — К. : НАВСУ, 2001. — 99 с.
5. Лукашева Е. А. Права человека : [учеб. для вузов] / Лукашева Е. А. — М. : Норма-ИНФАРМ, 1999. — 573 с.
6. Мінченко С. І. Теоретико-правові засади забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності оперативних підрозділів МВС України : [монографія] / Мінченко С. І. — К. : ІНТЕРСЕРВІС, 2012. — 348 с.
7. Мінченко С. І. Теоретичні та практичні засади діяльності оперативних підрозділів МВС України щодо забезпечення прав людини : [монографія] / Мінченко С. І. — К. : ДП «Розвиток», МВС України, 2012. — 364 с.
8. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини : [монографія] / Негодченко О. В. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т, 2003. — 445 с.
9. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 18 лют. 1992 року № 2135-XII. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135>
10. Руденко С. В. Права і свободи людини як критерій визначення меж правового регулювання / С. В. Руденко // Науковий вісник Юридичної академії МВС України. — Дніпропетровськ, 2004. — № 1 (14). — С. 124—128.